

Ülkər ƏLƏKBƏROVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Folklor İnstitutu
ulker.elekberova@bk.ru

TÜRK XALQLARININ YAS MƏRASİMLƏRİ VƏ İNANCLARI

Açar sözlər: ölüm, ruh, mərasim, yas, inanc

Ключевые слова: смерть, душа, обряд, поминки, верования

“Xaran” və ya “Xarazı” mərasimi. Xakaslar yas evində ölümlərin
ilində “qara ruh” un ailə üzvlərinə xətər yetirməməsi, bədlək gətirməməsi
(xarança pastırır) üçün “xara”nın, yəni qara ruhun *Üzüt Çiriyə* yola salın-
ması mərasimi keçirirlər. Mərasimin keçirilməsi üçün atın kəllə sümüyü
və dörd ayağı, itburnu və meşə gilasının dörd tikanlı budağı, hörük ülgücü
lazımdır. Sadalanan əşyaları qapının ağzına qoyub, üzərini qara dəsmalla
örtüdürlər. Axsam həyətə qara at və ya öküz bağlayırdılar. Əgər öləni kişi-
dirsə, erkək qarıncısa, dişi heyvan seçilirdi. “Xaran” mərasimi gecə
kəndə ay ağağında keçirilirdi. Şaman qanlıq zamanı “mənəm ayılı-günlü xal-
qım, ağ ocağı söndürün!” – deyən kimi camaat qara keçinin dərisi ilə tüs-
tüy çıxan bacanı bağlayır, evdəki ocağın üzərinə qazan çevirərək, söndü-
rürdülər. Qaranlıqda şaman “xaran”ı axtarmağa başlayırdı. Əgər öləni kişi-
dirsə, onda “qara ruh” evin kişi tərəfində (cənub), qadıncısa, evin qadın
tərəfində (şimal) tapılırdı. Şaman onu qəfildən tutaraq, yalvarıb ağlayan
ruhun səslərini təqlid edirdi. Ocağın başına toplaşmış, onu müşahidə edən
camaat ağlaşırdı. Şaman təbii vuran kimi ocaq yandırılırdı. Şaman “xa-
ran”ı təbii içinə salır, qara heyvana oturdub, tikanlı budaqlarla vuraraq,
qovurdu. Kaçınlar “xaran”ı Yenisey çayı ilə axıdırdılar. Saqaylar isə “xa-
razı”ı Abakan yüksəkliklərində, müfəssəl Çtu-pıtıtuq-Pudan-taqa göndərirdi.
Burada ölümlər mələk *Ölüm-Çiri* yerləşir. İnanca görə, ölümlər burada in-

keçib, Utaq-tasdan (Abakan dağındakı deşikli daşdan) Pulan-taqa *Üzüt-Çiriyə* çatırdı [1, s.78].

Xarazın çaribizarqa. Ölünün ilində qohumlar və ailə üzvləri qəbir
üstünə gedirdilər. Ölünün dul arvadı günəş istiqamətində qəbrin ətrafında
3 dəfə fırlanaraq, dəsmalını qəbrə cırparaq deyir: “*Sani sanqay tastap-
çam, paza seqe kiuesim. Am pasxa xonix xonarqa saqıncabis. Sen piske
sır pol ba, apalaspı*”, yəni “Mən səni tamamilən tərək edirəm. Bir də yanı-
na gəlməyəcəm. Biz yeni həyat qurmağa qərar vermişik. Sən bizə mane
olma” [2, s.534]. Xakaslar ölünün arvadı və qızlarına *xarak çastıq kizi* de-
yirdilər. Onlara bayramlara və şənliklərə qatılmaq olmazdı.

Xakas inanclarında durna ölünün ruhunu qəbrə yola salan funksiya-
sını daşıyır. Xakas inanclarına görə, durna tabutun və ya qəbrin üzərində
üç dəfə dövrə vurub, uçursa, ölünün ruhunu sağlarkından ayırır, qoruyucu
funksiyasını yerinə yetirir. Xakas məsəllərində “Qazın yolu asan, dur-
nanın yolu gedər-gəlməzdi” deyilməsi də bunu bildirir [3].

Tul qoydu. Orta Asiyada qırğız və qazaxlara məxsus adətənin Sibir
türklərində də paralelləri mövcuddur. “Tul qoymaq” ifadəsi qədim türk
yazılı abidlərində N.V. Radlovan “Lügət”ində “*ül qadın*” mənasında
işlənir. Əksər türk xalqlarının dillərində, eyni zamanda Azərbaycan dilin-
də də *dul* sözü yaşamaqdadır. Çox hallarda yas günlərində alaçıqdan çöldə
ipdən öləni kişinin pal-paltarını asırdılar. Bu, *Tulab kaydı* adlanırdı. Çadı-
rının ön tərəfində 40 gün fasiləsiz şam yandırıldılar. Dəfndən sonra yas
çadırında bir kötük qoyulub, öləni kişinin paltarlarını ona geyindirib, papa-
ğını qoyurdular. Ailə üzvləri olan qadınlar ölünün simvolunu bir il ərzin-
də evdə saxlayır, hər səhər və axşam onun qarşısında diz çöküb ağlayır
onu tərifləyirdilər. Öləni kişinin dul qalmış arvadı yaş vətənə hər adətə gəl-
dikcə üzünü cırıb, ağlayırdı. Bu adət qırğız eposu “Manas”da da öz əksini
təpmişdir. Koketey öləndə vəsiyyət edir ki, sevimli arvadı Gülayım dul
qalacaq. Onun heykəli önündə *qəza-gündüz ağlayıb, gözələrinə* kor etməsin
[4, s. 248-260].

Tuvalılarda ölünün əynində olan paltarları çıxarılıb, alaçıqın çöl tər-
əfindən qapının *dəmir qələsine, taamsına (ejikim temir tanası)* keçirilirdi.
Bu da Orta Asiya Tulu ilə səsləşir. Azərbaycan yas adətlərində də ölünün
paltarları soxa adlanır və evdən çıxarılır. Lakin yandırmaq olmaz. Adətən,
imkansızlara verilir. *Tul at-* türklərdə yas əlaməti olaraq, ölünün mindiyi
atın quyruğunun kəsilməsi adətə olmuşdur. Çətin savaşa girməyə hazır-
lıqda olan əfəndilərin quyruqlarını kəsib tuğ edərək, özlərinin fədai olduqları

Sırıq mərasimi. Ölənün ruhunu ailə üzvlərindən uzaqlaşdırmaq üçün tuvalılar xəmərdən ölünün kiçik heykəlini və kiçik inək düzəldirdilər. Ona dəridən və parçadan geyim tikib geyindirir, kiçik yəhər düzəldib adına *karə borə dəyirdilər*. *Qəhumlardan biri, sadalanan əşyaları alacağından çıxarırlar.* Bu zaman bir başqası kiçik qazanda od yandırır, üç dəfə alaçıqdaki ocağına basma firələrin. *Hər firələrdə "sırıq", – deyib tüpürür. Onun yindəki masqora (kasa), və içindəkilər sıırıq adlanır.* Sonra o, alaçıqdan çıxıb, ailə üzvlərinin nişanları ilə *kara boronu şamanın arasına gətirir. Onlar şamanın göstərdiyi yerdə ocaq qalayıb kara boronu və digər əşyaları atıb yandırır.* Masqoranın, yəni sığım içində olan kütü ilə *araya atıb yandırılır.* Sönmüş ocağa güllə ilə atəş açıb (əvvəllər ox atarmışlar) geri dönrələr [6, s.51].

Nanaylar (qoldlar) dəfndən yeddi gün sonra xüsusi *yastıq* hazırlayırdılar. Şaman ölünün ruhunu bu yastığın içinə yerləşdirirdi. Onu ölünün yatağına qoyub, üzərinə ölünün paltarlarını və papağını qoyurdular. *Yastıqda canlı adam kimi xəttər edir, ona yemək təklif edir, gəcə yatırırdılar.* Şaman ən son qeyd edilən yas mərasimində ölünün ruhunu ölümlər dünyasına yola salırdı. Yas bitdikdən sonra şaman ölünün simvolunu –yastığı oda atıb yandırır [4, s.248-260].

Ölünü simvolizə edən Tulun, yastığın, heykəlciyin məhv edilməsi sağlarla ölünün əlaqəsinin kəsilməsi demək idi. Bunu biz nizə sındırma mərasimində də görürük. Mərasimin sonunda öləni kişini simvolizə edən nizənin sındırılması onun ruhu ilə sağların əlaqəsinin kəsilməsinə xidmət edirdi. Sibir şamanlığında mərasim və folkloru araşdırmış E.S.Novik dəfn mərasimindən danışarkən, müxtəlif xalqlarda ölünü simvolizə edən təsvirlər haqda məlumat vermişdir [7, s.176-182].

Nizə (Nayza) sındırma. Orta Asiyada qazax və qırğızlar ölənün, kişinin alaçığına hündürlüyü alaçığın başından yüksələn nizə sancırdılar. Nizənin başına ölənün yaşını bildiren *matəm bayrağı* keçirirdilər: öləni kişini gəncdirsə, bayraq qırmızı, orta yaşlıdırsa, qara, qocadırsa, ağ rəngdə olurdu. Qazaxlarda *matəm* bayrağı qara olurdu, lakin şahid öldüyünü bildirmək üçün yas çadırının başına ağ bayraq sancırdı [4, s.189-196]. Nizə çadırda ölənün üzünə qədər qalırdı. Kəç edəndə bayraq sancılmış nizəni ölənün atı ilə bərabər öndə aparırdılar. Nizə ölmüş kişinin ruhunu simvolizə edən əşya funksiyasını daşıyırdı. *Öləni kişinin atının kəsilib əsas verildikdən sonra yasa gələnlər hamısı nizə sancılmış ölünün yaşadığı çadıra toplaşır.* Ölən kişinin arvadı və qızları nizənin yanında otururdular. Nizənin qırılması üçün ağsaqqal dəvət edilirdi. O, alaçığın hörmətli yerində ön tərəfində əyləşdirilirdi. Nizəni qırmaq üçün bir cigit çağırırdı. (Nizəni dul qalmış arvadı alacaq qayını qırmalı idi). Ölən kişinin arvadı və qızları nizədən yapışaraq ağlaşırdılar. Gənclər at üstə duraraq, nizəni tu-

zurdular, cigit nizəni orta yerində qırırdı. Ağlaşma zamanı kişilər çadırı tərək edirdilər, orada ancaq qadınlar qalırdı. Ölənün atının yəhər-yüyənini gəncərdən biri gətirirdi. Ona və nizəni qırma əmri verən hörmətli qonağa hədiyyə verilmirdi. Sonda qırılan nizəni ya qəbirin başdaşına sancır, ya da yandırır [4, s.248-260].

Xurum. Ölünün xəmərdən heykəlinin düzəldilməsi lamaist tuvalılarda da vardır. Onlar buna *Xurum* deyirdilər. Ağ undan hazırlanan üçbucaq formalı kiçik qalını bir dördbucaq taxta parçasının üstünə qoyub, yanına da ölənün xəmərdən düzəldilən kiçik heykəlini yerləşdirib, evdən çıxarıb ölü basdırılacaq tərəfə atırdılar. Bu, ölünün ruhunu və bəd ruhları evdən uzaqlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı [6, s.102].

Tuvalılar insan öləni və dəfn olunan andan bir sıra qadağalara əməl edirdilər: ölünü alaçığın qapısından deyil, yan tərəfindən çıxarırdılar ki, ruhu geri dönməsin. Digər inanca görə, ölünün alaçığından hər hansı bir əşyanı vermək olmazdı. Əksər türk xalqlarında olduğu kimi yas evində ocaq sönməməli idi. Ölünün adı çəkilmək olmazdı. İnanca görə, əgər ölünün adı çəkilərsə, onda bəd ruhlar-azalar ölünün başını qəbirdə çevirərlər, ya da başı özü çevrilər. Altaylarda da belə bir inanc var ki, ölü öz adını eşidib narahat olur. Azərbaycanda da ölüdən danışanda, "Torpağı xəbər aparmasın" deyilir. Bu inanc Tuva qəhrəmanlıq eposu "Bora Şeeley" də saxlanmışdır. Qu quşları Bora-Şeeleyn alaçığının üstündən uçanda onun öləni qardaşı Boktu-Kirişin adını qışqırırlar. O da qardaşının qəbirdə narahat olacağından qayğılanır [8, s.52]. Ümumiyyətlə, şamanlıqda yas, yəni yoğ törənləri və yas adətləri haqda A.İnan "Tarixdə və bu gün şamanizm" əsərində ətraflı məlumat vermişdir [5, s.177-200].

Xakaslar ölü dəfn edildikdən sonra evin çöl qapısının astanasına çöl tərəfdən meşəgiləsi budaqları, içəri tərəfdən isə bəd ruhlardan qorunmaq üçün baltə və ülgüç qoyurdular. 40 gün ərzində insan öləni kənddə bütün evlərin çöl qapılanna tozağacı budağı ilə dayaq verilmirdi [2, s.526]. Yakutların inancına görə, yas evindən *Janlar təzə ay doğana qədər* həqiqi vaxtda iştirak edə bilməzdilər. *Təvəyə əməl edilməssəydi, gəli quruya bilərdi* [9, s.31]. Xakaslar inanırdılar ki, *gəcə ölünü tək qoymaq olmaz. O vaxt ölünün yanında oturanlardan hansı yatsa, ölünün ruhu onu boğar.* Ona görə də yatmaq üçün *çatxanədə* ifa edən *alpinq nımax-* dastan ifaçısı çağırılırdı [2, s.529]. Xakas inancına görə, ağır və əzəbli ölümlə ovlanması qadağan olan heyvanları ovlamış ovçular, günahkar və əzəli adamlar ölürlər [2, s.523].

Tuvalılar ölünün 40-ında, bəzənsə 49-cu günündə *Üzütlə baxramıq* qeyd edirdilər. Bu mərasim sağların ölənlə son "ünsiyyəti" hesab edilirdi (bundan əvvəl 7-sində belə "görüş" olmuşdur). Şaman ocaq qalayıb, yanına müxtəlif yeməklər qoyub, ölünün ruhunu çağırırdı. Şaman ölünün ruhunun

ocaq başına yaxınlaşdığını elan edəndə hamı kənara çəkildi. Şaman mərasim zamanı hərdən bəd ruhları (azaları) “kış, kış, eleq, eleq”-deyərək qovurdu ki, onlar ölünün ruhuna danışmağa mane olmasınlar. Şaman söhbət zamanı ölünün ruhuna suallar verir, onunla ən kiçik qohumunun dili ilə danışdı və öz müştüyündən tütün çəkməyə qoyurdu. Şaman ölünün dəfn edildiyi məzarla camaat arasında torpağa (yerə) üç xətt çəkirdi. Bu sərhəddi keçmək olmazdı. Şaman ocağa atılan yeməklərin tüstüsünün ölünün ruhuna çatdığını düşünərək, onu belə qonaq edirdi. Şamanın əlində bir masqora (kasa) süd də ola bilərdi. Şaman ölünün ruhuna *Üzüt çöl üç ayrı*, yəni 3 ayrıcı olan Üzüt yolundan keçməsinə məsləhət görürdü [6, s.59-60].

Ölü runlarının toyu. Altaylılar nikah yaşına çatdığı il ölən qızla oğlanın ruhlarını o dünyada evləndirirdilər ki, onlar subay qalmasınlar. Bu da o dünyadakı yaşamın bu dünyadakı kimi olması inancından qaynaqlanırdı. Nikah mərasimi təşkil olunur, şamanın ruh çağırışlarından sonra nikah sənədi ocaqda yandırılır, göyə yüksələn duman ruhlara evləndiklərini xəbər verirdi. Toy mərasimi təşkil olunub, ət paylanırdı. Evlənən cütlüyü təmsil edən təsvir hazırlanır, bəzədilmiş arabaya qoyulurdu. Ata qoşulmuş araba şən əhval-ruhiyyə ilə hər yerdə gəzdirilirdi. Təsvirlər və gənc evlilərə cehiz olaraq verilən hər bir əşyanın şəkli çəkilib yandırılırdı. Jehiz gənc cütlüyə ocaq tüstüsü vasitəsilə çatdırılırdı. Toydan sonra bu dünyadakı valideynlər qohumluq əlaqələrini davam etdirirdilər [10, s.181].

Ölü aşı – “yoğ aşı”. Şorların ehsan yeyilən zaman *“Sünəsinə yediyimin xeyri olsun”* duası Azərbaycanda ehsan süfrəsində “Allah ovsanata çatdırsın”, “Allah qəbul etsin” duaları ilə eyniyyət təşkil edir. Azərbaycanda belə bir inanc da var ki, ölünün ehsanı çox yeyilsə, onun ruhu o qədər rahatlıq tapar. “Allah ovsanata çatdırsın”, – duası “Sünəsinə yediyimin xeyri olsun”, – duası ilə eyni mifoloji-semantik mənanı daşıyır. Ehsan, yəni “yoğ aşı” haqda A.İnan ətraflı məlumat vermişdir [5, s.193]. *Çıqan-ide* (Ağ qida) -(Ağ ehsan)- Lamaist turalılar insan ölən günü süddən 3 cür çıxan (ağ) qida hazırlayırlar: şor, pendir, qaymaq və s. Ölü alacağından çıxarılan kimi, içində çıxan-ide olan boşqab, əllərində yuxarı qaldıraraq, alacağıın ətrafına üç dəfə “xure” deyərək, dövrə vururdular. Sonra boşqabı alacağıın içindəki ölünün yerinə, başı qoyulan yerə qoyurdular [6, s.102]. Qazaxların “acan qaralı evə geder” məsəli yas evində iki il ərzində hər gələn adama ehsanın verilməsi adətini özündə əks etdirir [11, s.189]. Çuvaşlar 6 həftə ərzində ölünün 3 və 7-sində hər cümə axşamı ölü qurbangahında qurban kəsirdilər. İki maralı kəsib yeyir, çoxlu maral buyuzlarını isə torpağa basdırırdılar [12, s.63]. Anadoluda Ələvilər Haqqa gedən canın ruhuna savab olsun deyərək qurban kəsir, *can aşı*- 40 yeməyi verir, mərsiyə və dualar oxuyurlar. Onlar Haqqa gedən canın 40 gün gəlib do-

laşdığına inanaraq, 40 gün ərzində hər gün bir adama süd verirlər [13, s.6]. Xakaslar ölünün ruhunu- *sürmünü* yağlı yeməyi ocağa atmaqla, şərəbi ölünün yaşadığı evin qapısının astanasına sıçratmaqla “yedirdirdilər”. Bunu etməsəydilər sürnü burulğan- *xuyün* şəkildə gəlib, onların ruhunu apara bilərdi. İnanca görə, əgər xuyün onlara yaxınlaşsa, ona bıçaq atardılar. Bununla, öz ruhlarını xilas edirdilər. Ənanaya görə, xakaslar ölü üçün süfrə açırdılar. Dəfndə iştirak edən hər bir qohum ölü üçün yemək və xabax (spitli içki) gətirib, “Mən (adı) sənə bunu (yeməyin adı) gətirmişəm. Ac və susuz qalma”, – deyərək, ölü üçün nəzərdə tutulmuş süfrəyə qoyurdu. Bu süfrəyə mütləq südlü çay, şirniyyat, bişmiş ət (ölən kişidirsə xoruz, *qadındırsa ayıyaq*), *çay* qoyulurdu. Süfrəyə otuq və kəstiricilər qoyulmaq olmazdı. Ölünün ruhu bıçaqla özünü zədələyə bilərdi. Ölü süfrəsi 40 gün qalırdı, gecələr üstü parça ilə örtülürdü [2, s.528]. Xakaslar ölü üçün kəsilən heyvana *tyooqi* deyirdilər. Əgər ölən qadındırsa diş, kişidirsə erkək heyvan kəsilirdi. Kəsildəndən sonra həmin heyvanın sümüklərini 3 gün qırmaq, zədələmək olmazdı. İnanca görə, ölünü o dünyaya o heyvanın üstündə aparırlar. Teleutlar sünə üçün hazırlanmış yeməyi qabda pəncərənin önünə, sonra isə həyəətə çıxarıb tabut düzəldilən yerə qoyurdular. Onlar ölən adamın sünəsinin də bu ehsanı yeyəcəyinə inanırdılar: *“Ölqön kijidi azrap yat”*. Sünəyə yemək qoyanda deyirlər: *“Jürü bolzon pojın içtin, Ölqön bolzon sünən içsin”* – “Nə qədər sağ idin özün yeyirdin. Öldün sünən yesin”. Həyəətə qoyulmuş yeməyi oraya bağlanmış it yeməli idi. Qanadlı heyvanlara yemək olmazdı, çünki sünə onların arxasınca uçub onlardan yeməyi ala bilməzdi. İt isə həmişə qapıdadır. Sünə ondan asanlıqla yeməyi qəbul edə bilərdi. Teleutlar ehsan süfrəsinə hal qoymazdılar, çünki hal qanadlı anların məhsuludur. Sünəyə ondan xeyir yoxdur [14, s.266]. Kazan və Sibir tatarlarında həftənin IV və V günləri gecə evə gələn ölünün ruhu üçün ocaqda yağlı bir şey qızardırdılar ki, evdən yanmış yağ iyi çıxсын. Digər müsəlman xalqlarından fərqli olaraq, 3, 7, 40 və ildə yas yeməyi vermək Kazan və Sibir tatarları üçün xarakterik deyildi [12, s.323].

San salma. San ardıc kolları ilə yandırılan, müqəddəs ocaq deməkdir. Turalıların inancına görə, onlardan biri ölən kimi onun yaxın qohumları qoyun kəsib, şaman çağırırdı. Şaman (xam) qurbangahda ocaq qalayır (şan salır), qoyun ətni ocağa düzərək deyir: “Sən öldün, ağılama, qəmtənmə. Sənə yemək üçün lazım olan hər şey burdadı: ət, şərab, çay”. Onların hamısını qurbangaha qoyan şaman ölənə imitasiya edərək, onun dili ilə deyir: “Mən sizin aranızdayam və sağam”. Şaman özü ölünün ruhuna cavab verir: “Sağların kölgəsi olur, səninsə kölgən yoxdur”. Bundan sonra ölünün ruhu vəziyyəti ilə bəhsir. Ətrafdakılar şamana tütün verirlər. Şaman onu müştüyə doldurub atır. Bununla, mərasim bitir və ölü dəfn edilir [6, s.50].

Xakaslarda dəfn mərasimi ilə bağlı qadağalara mütləq qaydada əməl edilirdi. Ölənün qohumları 7 (bəzən 40) gün ərzində kəsilmiş heyvanın qara ciyərini və ürəyini yemirdilər ki, ölənün qara ciyəri və ürəyi ağırvar [15].

və 40-ında qohumları qəbir üstünə – üzütə müxtəlif cür çörəklər aparırlar. Qəbiristanlıqda iki od qalayırdılar. Biri qəbirdən Qərbə tərəf – özləri üçün, digəri isə ondan kiçik qəbir dasının baş tərəfində üzüt üçün. Çətin

xan daş, ağac parçası və ya otu çiçinləri üstündən arxağa atırdılar. Bununla, onlar arxadan gələn üzütünü qovmuş olurdular.

Teleutlar da xakaslar kimi ölünün yasını tutaraq, ilk gün (*küni*), 7 (*konoği*), 40 (*kırıği*) və il (*kalğan aji*) keçirirlər. Azərbaycanda da yas mərasimi bu günlərdə keçirilir. Yas mərasimində xakaslardakı Sığıt-sarın kimi ağı deyilir. Qəbir ziyarət edilir, ehsan verilir. Teleutlarda ölünün 7-si

«Сообщения, научная жизнь», 2012. (internet resursları).

4. Шинли В.Г. Среднеазиатский Тул и туги сибирского алтаевского манские верования и обряды в Средней Азии. Изд. Наука. Глав. Ред. Восточ. Лит. Москва, 1975.
5. İnan A. Tarihə və bugün şamanizm. Materyaller və araşdırmalar. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
6. Дьяконова В.П. Погребальный обряд тувинцев как историко-этнографический источник. Ленинград, Издат. «Наука», 1975.

7. Новик Е.С. Обряд и фольклор в сибирском шаманизме. Опыт сопоставления структур. Москва, Изд. «Восточ. Литература» РАН, 2004.
8. Тувинские народные сказки. Глав. Ред. Вост. Лит. Москва, 1971.
9. Roux J.P. Eskiçağ ve ortaçağda Altay türklerinde ölüm. İstanbul, Kabaççı Yayınevi, 1999.
10. Дьяконова В.П. Религиозные представления алтайцев и тувинцев о природе и человеке. / Природа и человек в религиозных представлениях народов Сибири и Севера (вторая половина XX начало XX в.) Изд. «Наука», Ленинград. Отдел. Ленинград, 1976.
11. Мусагажинова А.А. Доисламские элементы в погребальной обрядности казахов Павлодарского Прииртышья. Вестник археологии, антропологии и этнографии. 2015, № 1 (28).
12. Валеев Ф.Т. О религиозных представлениях Западносибирских татар. / Природа и человек в религиозных представлениях народов Сибири и Севера (вторая половина XX начало XX в.) Изд. «Наука», Ленинград. Отдел. Ленинград, 1976.
13. Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller. Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, 2015, say 12.
14. Анохин А.В. Душа и ее свойства по представлению телеутов. Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. 8. Ленинград, 1929.
15. Бурнаков В.А. Традиционные представления хакасов о душе. Археология, этнография и антропология Евразии. 2007, 1 (29).

Ulker Elekberova

MOURNING CEREMONIES AND BELIEFS OF TURKISH PEOPLE

Summary

In the article the large information about the ancient Turkish mourning ceremonies is given, the ancient traditions, customs and beliefs about the mourning ceremony are investigated. The author analyzes the ancient Turkish mourning ceremonies and shows the characteristic peculiarities of their beliefs and rituals. Important transitional period in the life of the human beings: death. This stage consists of beliefs, customs, spiritual and mystical items. This study investigated the transitional periods such as the death of the protagonists in folktales which belong to Turkish people. Many beliefs and traditions which come from past to present and which belong to the period before Islam, have kept living in our traditions. All ceremonies and rituals are concentrated around it. Ancient Turkish religion, shamanism and Turkish mythology underlie the present beliefs and practices.

Улькер Алекперова

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ОБРЯДЫ И ВЕРОВАНИЯ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Резюме

В статье проанализированы доисламские элементы в погребальной обрядности казахов и материалы по шаманству у телеутов. По хакасским воззрениям, душа умершего человека в виде вихря могла забрать с собой души живых людей. Традиция предписывала в поминальную ночь в честь умершего брызгать вином в сторону порога юрты, в которой он жил. Сюроно требует, чтобы ее вспоминали и кормили – бросали в огонь кусочки пищи. В статье проанализированы среднеазиатский тул и его сибирские параллели, домусульманские верования и обряды в Средней Азии и обряд изгнания «черной души» в страну мертвых у хакасов. Эти верования сохраняются в пословицах и поговорках тюркского народа. В статье проанализированы традиционные представления хакасов о злых духах айна.